

Dresler, Petr

Závěr

In: Dresler, Petr. *Opevnění Pohanska u Břeclavi*. Měřínský, Zdeněk (editor); Klápště, Jan (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2011, pp. 178-182

ISBN 9788021054219

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127654>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZÁVĚR

Poznání hradby centrálního areálu Pohanska u Břeclavi je i přes téměř dvacet realizovaných výzkumů stále doplňováno a zpřesňováno. Význam hradby nemůžeme chápat pouze jako záležitost fortifikační, obrannou, ale i jako výrazný projev schopnosti organizace práce či dopravy.

Rekonstrukce hradby se revizí starších výzkumů a jejich komparací s novými dvěma realizovanými výzkumy výrazně nemění a její typologické zařazení do schématu R. Procházky (skupina skořepinových hradeb s čelní kamennou zdí a týlní dřevěnou stěnou) je stále platné (*Procházka 1986; Procházka 1990*). Objevem příčných kleštín procházejících z prostoru čelní kamenné zdi ke svislým kúlům týlní stěny můžeme hradbu typologicky řadit ke skořepinovým konstrukcím s čelní kamennou zdí, vnitřním dřevěným bedněním (vnitřní dřevěnou stěnou) a s kleštínovou výztuží.

Hradba z kamene, dřeva a zeminy byla vystavěna na zarovnaném půdním pokryvu (označován jako pohřbený humus, mladší subfossilní horizont nebo A horizont) snížením a zarovnaním povrchu (asi R01) nebo navezením zeminy (R18). Na tuto plochu byly položeny trámy základového roštu pod budoucí čelní kamennou zdí a základové kleštiny procházející celou šířkou hradby, spojené se svislými opěrnými kúly týlní dřevěné stěny. Pro konstrukci základového roštu a všech ostatních dřevěných konstrukčních prvků bylo podle paleobotanických analýz vždy použito dubové dřevo.

Týlní dřevěná stěna sestávala z dvojice svislých opěrných kúlů zasazených do kúlových jam víceméně pravidelného tvaru, v prostoru těžších hlín (východní, jihovýchodní a asi i jižní úsek) utěsněných kameny. Vzdálenost středů kúlových jam dosahuje průměrně 2,2 m. Vzdálenost dvou sousedních kúlů se pohybuje v rozmezí od 1 do 2 m v závislosti na lokalizaci jámy podle výzkumu. Hloubka kúlových jam počítaná od povrchu zahloubení kolísá od 0,55 do 1,1 m. V prostoru mezi dvěma krajními kúly byly vodorovně položeny fošny nebo tenčí kulatina.

Na základový rošt v čele hradby byla skládána čelní kamenná zeď z kamene dovezeného s největší pravděpodobností z prostoru Holíče (*Macháček et al. 2007; Štelcl 1971*). Kamenná zeď je lícovaná pouze z vnější strany. Směrem dovnitř hradby je čelní zeď na úrovni základového roštu nejširší (ca 2 m) a postupně se až do výšky ca 0,6 m nad základovým rostem zužuje do šířky ca 1 metr. V této výšce se podařilo zachytit zbytky druhého základového roštu – meziroštu. Kulatina meziroštu není kladena ve stejné hustotě jako kulatina základového roštu. Svůj účel zlepšení stability čelní kamenné zdi podle vyjádření statika splňuje. Na tomto meziroštu byla znovu založena druhá vrstva čelní kamenné zdi ve stejném stylu jako čelní zeď na základovém roštu. Tento způsob konstrukce byl zřejmě opakován i ve vyšších partiích, které se většinou nedochovaly.

Prostor mezi vnitřní hranicí čelní kamenné zdi a týlní dřevěné stěny byl vyplněn násypem jádra hradby. Násyp je tvořen zeminou různého charakteru podle místa výzkumu úseku. Ve většině případů můžeme hovořit o sterilním násypu. Počet

artefaktů nalezených při výzkumech násypu jádra hradby je minimální. Ani v případě výstavby hradby v místech se starším, časně slovanským a starohradištním osídlením se v násypu jádra počet nálezů nezvýšil. Je nanejvýš pravděpodobné, že zemina použitá do násypu pochází z míst nezasaženým starším osídlením. Domníváme se, že v případě jihovýchodního úseku pochází zemina z prostoru před hradbou a stejně jako na dalších úsecích byla zemina těžena z břehů okolních ramen.

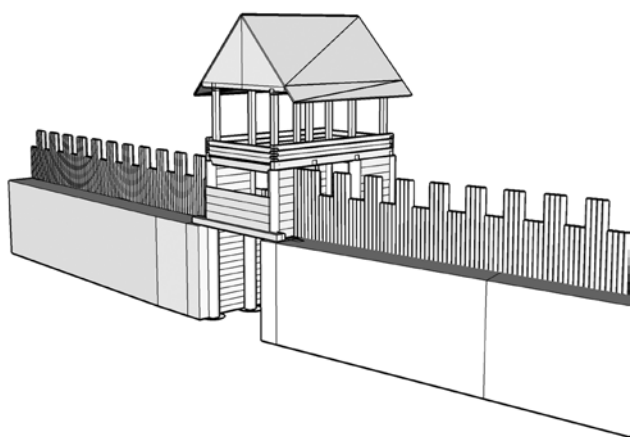
Ve stejné výšce jako mezirošt, ca 0,6 m nad základem hradby, bylo vršení násypu jádra přerušeno a na tento povrch byly položeny kúly meziroštu. Poté se v nasypávání pokračovalo násypu jádra hradby do výšky dalšího meziroštu.

Novinku představují náznakově registrované příčné kleštiny spojující prostor čelní kamenné zdi s týlní dřevěnou stěnou, procházející násyp jádra hradby v různých, ale pravidelně se opakujících výškách. Jejich výskyt je prozatím omezen jen na nejzachovalejší nebo nově prozkoumané úseky destrukce opevnění a vyžaduje do budoucna ověření novými výzkumy, nejlépe v těsné blízkosti již provedených výzkumů.

Nově rozpoznanou, ale v minulosti zřejmě již prozkoumanou konstrukcí je tunelovitý vstup na vrchol hradby. Poprvé byl pravděpodobně zachycen výzkumem R15, nově výzkumem R18. Rozdílný materiál násypu jádra hradby na prostorově odlišně lokalizovaných výzkumech způsobil odlišnou intenzitu propálení a dochování proplněného prostoru – dutiny. Tunelovitý vstup z R18 začínal na úrovni týlní dřevěné stěny a končil 1 m před lícem čelní kamenné zdi. Prostor byl vyplněn silně vypálenou jílovitou zeminou z násypu jádra hradby a propálenina vycházela až na současný povrch. Dno tunelovitého vstupu se nacházelo 0,5–0,6 m nad základem hradby. Šířka tunelovitého vstupu prozkoumaného na výzkumu R18 byla 0,8 m. Na dně prostoru se dochovaly pouze zuhelnatělé zbytky dřevěné konstrukce vstupu.

Na základě dochovaných zbytků hradby, dokumentovaných profilů, půdorysných situací a změřených i odvozených objemů kamene lze předpokládat, že hradba byla široká průměrně 6,5 m a ca 3 m vysoká. S dřevěnou zástěnou, předprsní na vrcholu hradby by výška hradby dosahovala až 5 m. Po doplnění konstrukce hradby o příčné kleštiny splňuje hradba statické předpoklady funkční konstrukce. Při použití základových, vrcholových a občasných jádrových kleštín provázaných se svislými kúly týlní dřevěné stěny by, podle vyjádření statika, nebylo potřeba kúlových jam svislých kúlů týlní dřevěné stěny. Hradba by byla samosvorná.

Předpokládanou šířku hradby podle B. Dostála (1979) musíme odmítnout, protože byla provedena na základě neúplných dat. Výzkum, na jehož základě byla šířka odvozena, se nachází v místech výrazně narušených, zřejmě novověkou těžbou kamene. Narušení je natolik intenzivní, že v některých případech (R11, R12, R15) zcela postrádáme kámen z prostoru čelní kamenné zdi i její destrukce. Dochovaly se pouze drobné kameny, kameny maximální šířky čelní kamenné zdi, kameny

Obr. 233 – Pohansko. Rámcová rekonstrukce hradby a brány na základě nových poznatků.

nad mezirošty a v ojedinělých případech kameny poklesávající do výplně starších objektů. Prozatím nebyla věnována pozornost druhotnému využití kamene. Datování těžby kamene na základě několika ojedinělých kusů novověké keramiky je prozatím neověřitelné, protože se je dosud nepodařilo v nálezovém fondu identifikovat.

Před hradbou se ve vzdálenosti ca 10 m před lícem čelní zdi objevoval 0,2 m široký palisádový žlabek, který je s hradbou souběžný. Byl zachycen na severovýchodním a jihovýchodním úseku opevnění a zřejmě se nezahluhoval vždy až do podloží, což ztěžuje jeho identifikaci. Na jižním úseku opevnění nebyl zachycen, ale jeho přítomnost nemůžeme zcela vyloučit. Jeho pravidelná vzdálenost od čela kombinované hradby naznačuje jeho fortifikační význam jako předsunuté linie bránící volnému přístupu k hradbě tam, kde není možné využít přírodních překážek, např. koryta toku apod.

Na východním a jihovýchodním úseku opevnění se pod hradbou podařilo prozkoumat a v případě starších výzkumů zpětně identifikovat starší fázi opevnění Pohanska představovanou palisádovým žlabem. Výkop žlabu se zahluhoval do původní humusovité vrstvy, na které byla později postavena hradba. Žlab probíhal paralelně s lícem čelní kamenné zdi mladší hradby. Výplň palisádového žlabu je tvořena výplní shodnou s násypem jádra mladší hradby. Ojediněle se nám podařilo zachytit utěsnění kůlů palisády z hnědočerné hlinitopísčité zeminy. Ve výplni žlabu se nezřetelně rýsoval tvar kůlů palisády a ve dně výkopu se v pravidelných intervalech objevovaly otisky zahrocení kůlů. Vzdálenost hrotů kůlů byla 0,4 m. Do svrchní části výplně palisádového žlabu, v prostoru hlinitého mladšího subfossilního horizontu, poklesávala výplň násypu jádra hradby. Kromě stop po konstrukci palisády se z výplně palisádového žlabu nepodařilo nalézt žádný charakteristický materiál, pouze několik kusů zvířecích kostí.

Vzájemná chronologie palisády a hradby se na základě výzkumů na prozkoumaných úsecích jeví následovně: Na jižním a severovýchodním úseku opevnění se palisádový žlab pod hradbou nenacházel, na doposud neprozkoumaných (jihozápad–západ–severozápad) jej nepředpokládám z důvodů strategické exponovanosti sledovaných úseků, a je tedy možné, že hradba je na těchto úsecích nejstarší. Na východním

a jihovýchodním úseku opevnění nebyla ihned postavena hradba, ale byl pouze vyhlouben palisádový žlab a do něj zasazeny kůly palisády. Palisáda plnila funkci hradby na strategicky nejméně ohrožených úsecích. Velmi záhy byly kůly palisády vytrhány, žlab vyplněn a nad ním postavena hradba, zřejmě za použití kůlů palisády do konstrukce hradby. Doba mezi výstavbou palisády a výstavbou kombinované hradby byla zřejmě velmi krátká a není vyloučeno, že se jednalo jen o několik měsíců.

Jediná brána umožňující vstup do opevněného centrálního areálu byla prozkoumána na rozhraní východního a jihovýchodního úseku. V literatuře je známa pod označením tzv. východní brána a není důvodu ji nenazývat Východní brána. Nepředpokládáme z tohoto směru další obdobnou konstrukci. Jedná se o jednoduchou bránu ulicového typu, širokou 2,4 m, po stranách vymezenou čtyřmi dvojicemi proti sobě stojících kůlů, o něž se opírala výdřeva držící násyp jádra hradby. Z jedné z kůlových jam a z prostoru nad protilehlou kůlovou jamou konstrukce brány pochází soubor železných předmětů z konstrukce vrat a jejího zabezpečovacího systému. Předpokládáme, že nad prostorem brány byla věžovitá nástavba. Brána, stejně jako navazující hradba, zanikla požárem.

Chronologii hradby se nepodařilo bezpečně vyřešit ani po nově realizovaných výzkumech, ani za pomoci dendrochronologie. Jen jediný vzorek ze zuhelnatělých zbytků tlíní dřevěné stěny z výzkumu R15 bylo možné srovnat s dalšími křivkami z Pohanska a rámcově datovat. Poslední letokruh pochází z roku 875, ovšem není to podkorní letokruh, a proto je odhadované datum smýcení stromu – 881 – nejisté. Bude potřeba nového výzkumu, snad i revizního, k získání vhodných zuhelnatělých kusů z konstrukce hradby, stejně tak i z osídleného areálu, aby bylo možné zpřesnit letokruhovou křivku.

Kritika starších hypotéz B. Dostála ukázala, že jeho závěry nejsou akceptovatelné ve vztahu ke komplexnímu vývoji lokality jako celku. Depot železných předmětů ze zahloubeného objektu O10/R14 (zemnice č. 10) překrytého destrukcí hradby se po revizi nálezového fondu ukazuje být achronologickým depotem řemeslníka a tzv. „křížové kování“ v podání B. Dostála, je pouhým kováním neznámé funkce, bez typologického i chronologického zařazení. S největší pravděpodobností se jedná o kování bedny či truhly. V žádném případě nelze uvažovat o zániku hradby již před polovinou 9. století, jak se domníval B. Dostál (1977–1978).

Z relativně stratigrafického hlediska je hradba ve většině případů respektována velkomoravskými sídlištními zahloubenými i nadzemními objekty a hroby. Výjimkou je pouze objekt O1/R18 s velkomoravskou keramikou. Časné slovanské a starohradištní objekty se nacházejí vně hradby i pod ní a v době výstavby již byly vyplněny okolní zeminou. Prozatím jediným prozkoumaným případem velkomoravského objektu odkrytého pod hradbou je zahloubený objekt O1/R18, jehož prozkoumaná část se z jedné poloviny nacházela pod hradbou a z druhé vně hradby. Objekt prozkoumaný delším rozměrem probíhá paralelně s hradbou a starším palisádovým žlabem. Mladší část výplně objektu je bez nálezů, pouze na dně jsme z černé hlinitopísčité, relativně starší výplně o minimální síle vyzvedli několik fragmentů keramiky shodné s materiálem z prostoru uvnitř hradeb. Malý počet fragmentů neumožňuje jejich přesnější vyhodnocení.

Hroby, které můžeme zařadit do velkomoravského období (druhá polovina 9. století), respektují hradbu. Hroby v některých případech přiléhají k tílní dřevěné stěně tak blízko, že je jasné, že byly vyhloubeny v době fungování hradby. Zajímavým se jeví hrob H4/R01 v násypu jádra hradby, jehož báze (povrch, na který byl nebožtík uložen) je totožná s úrovní prvního meziroštu. Stejně jako většina hrobů prozkoumaných výzkumy hradby a její destrukce byl i H4/R01 bez milodarů. Sídlištní objekty přiléhající k hradbě bude potřeba vyhodnotit ve vztahu k vnitřním větším areálům, vzhledem ke komplikované a zřejmě plánované vnitřní zástavbě, s níž bezprostředně souvisí nejenom prostorově, ale i významově (*Macháček 2007*).

Původní humusovitá vrstva (mladší subfossilní horizont, A horizont) je v místě staršího opevnění zčásti nasycena archeologickým materiálem. V prostoru výzkumu R01, R16, R17, R18 a R19 je tato vrstva bez nálezů. Pod hradbou prozkoumanou na ploše výzkumu R18 jsme prozkoumali vrstvu, asi vyrovnávací, s vysokou příměsí zvířecího osteologického materiálu a fragmentů keramiky. Vrstva se svým charakterem, žlutá jílovitá, odlišovala od mladšího subfossilního horizontu a hradby. Složení souboru osteologického materiálu je zcela odlišné od složení souborů získaných systematickými výzkumy uvnitř opevněného areálu (Lesní hrůd) i na předhradích (Severní předhradí). Výrazný je podíl fragmentů kostí z ovce či kozy a velmi výrazný výskyt kostí tura. Vrstva zjevně vznikla ve velmi krátkém intervalu, na rozdíl od souborů z děle využívaných ploch. Významná část se také dochovala díky zakonzervování situace postavením hradby a její destrukcí, zatímco soubory z prostorů děle využívaných a vystavených postdepozičním procesům jsou zjevně ochuzeny o významný počet fragmentů. Soubor z vrstvy pod hradbou tak asi lépe vystihuje management živočišného zdroje potravy. Vysoká fragmentarizace je způsobena tlakem hradby na vrstvu. Vznik vrstvy je možné spojit s dobou výstavby opevnění, nebo s fungováním zahluobených objektů O1/R18 a O1/R19. Ani v jednom případě však nedošlo k vzájemnému kontaktu, a nelze tak definovat stratigrafický vztah vrstvy a objektů. Keramika pocházející z vrstvy je velkomoravská a její analogie je možné nalézt na každé prozkoumané ploše.

Vznik hradby tak musíme definovat nepřímo za použití dendrochronologických dat z prostoru chráněného hradbou (studna z Lesní školky, zuhelnatělý kus z Lesního hrůdu) a několika neúplných zuhelnatělých kusů tílní dřevěné stěny z prostoru výzkumu R15. Na základě těchto několika kusů se domníváme, že k výstavbě hradby nedošlo dříve než po roce 880. Toto datum však nelze chápat jako definitivní, dokud nebude dalšími výzkumy destrukce opevnění získána taková série zuhelnatělých kusů dřev, která po aplikaci dendrochronologické metody vytvoří kumulaci hodnot okolo určitého data.

Zánik opevnění stále není možné přesněji definovat. Víme, že hradba na všech prozkoumaných úsecích byla narušena nebo zničena vlivem ohně. Militaria a situace naznačující případnou vojenskou akci proti opevnění nebyly doposud výzkumy zachyceny. Vzhledem k absenci výrazných přestavb konstrukce opevnění, jehož trvanlivost je v tomto prostředí odhadována na 30–40 let, se domníváme, že k zániku hradby došlo před koncem trvanlivosti, tj. na přelomu 9. a 10. století, přesněji v prvním desetiletí 10. století. Tento údaj je čistě hypotetický a nemá oporu v archeologické dokumentaci a nálezovém fondu. Není vyloučeno úmyslné zapálení opevnění v okamžiku nenásilného

opuštění Pohanska z důvodu zhroucení ekonomicko-politického systému, který stál za jeho postavením.

Hradba a předsunutý palisádový žlab vytvářejí fortifikační systém, který byl zjevně doplněn o příkop v podobě aktivních i pasivních říčních ramen Dyje. Bohužel se doposud tyto fortifikační prvky nepodařilo v dostatečné míře zachytit a prozkoumat. Jen částečně se tak stalo při výzkumu R16 a R17 (Východní brána), kde ovšem vysoká hladina spodní vody zabránila dalšímu výzkumu. Koryto se později podařilo částečně lokalizovat za pomoci geologické sondáže a geofyzikálního výzkumu D. Voňky a V. Haška.

Bádání o fortifikačních systémech Jižního a Severního předhradí je stále na počátku. V případě Jižního předhradí existuje vysoká míra pravděpodobnosti poznání konstrukce tzv. náspu vymezujícího osídlení na východním, jihovýchodním a jižním úseku areálu podrobným, ale plošným výzkumem. Naproti tomu je situace na Severním předhradí nepřehledná a vyžaduje speciálně zaměřený výzkum. Zatím jen orientační sondáž náspu vymezujícího Jižní předhradí za velmi nepříznivých klimatických podmínek v roce 2007 odkryla malý, ale o to zajímavější fortifikační prvek, na Pohansku doposud neobjevený – příkop. Bude potřeba dalších výzkumů k poznání konstrukce náspu a příkopu. Po srovnání průběhu náspu s prozkoumanou plochou Jižního předhradí z druhé poloviny 70. let 20. století je jisté, že osídlení respektovalo násep. Na východním okraji osídlení dokonce končilo ve vzdálenosti ca 30 m před náspem. Severní předhradí bylo pravděpodobně chráněno palisádou, před níž asi stála menší kamenná zídka, jejíž destrukce se projevila jako výrazný pás kamenů na hraně vyvýšeniny předhradí. Areál Severního předhradí bude zkoumán v roce 2008 a v následujících letech, včetně vyhodnocení starších výzkumů, přičemž stranou nebude stát ani řešení problematiky opevnění předhradí. V každém případě je jasné, že obě předhradí byla chráněna jednoduššími opevněními, jejichž význam byl spíše ochranný než obranný.

Lokalizace hradby centrálního areálu v širším kontextu lokality vychází z geograficko-geologických predispozic lokality, která byla založena na vyvýšenině tvořené eolickými a fluvialními sedimenty, v těsné blízkosti vodního toku, který ji zároveň obtékal, chránil a rozděloval. Domnívám se, že centrální areál se nacházel na levém břehu Dyje a Jižní předhradí na pravém břehu Dyje, přičemž spojení mezi nimi bylo zabezpečeno mostem nebo mosty, jejichž konstrukci by snad bylo ještě možné nalézt, pokud budeme schopni identifikovat jižní vstup, Jižní bránu, do centrálního areálu. Opevnění ze dřeva, kamene a zeminy tak mělo za úkol zajistit obranu „domácího“ břehu Dyje, stranu řeky, po níž bylo možné bez problémů dosáhnout známých vesnických lokalit tvořících zázemí dalších opevněných lokalit. Nejdůležitějšími úseky hradby by byly ty v přímém kontaktu s hlavním tokem Dyje, tedy jižní, jihozápadní, západní a severozápadní úsek. Až na jedinou výjimku přímá linie jednotlivých úseků hradby naznačuje plánovitě vytvořené hradby. Není vyloučen vyšší úmysl v lokalizaci hradby ve vztahu ke starší fázi velmožského dvorce, tak se domnívají J. Macháček a A. Pleterski (2000), což nemůžeme potvrdit, ale ani vyvrátit. V každém případě byla architektonická konstrukce hradby dílem jednoho člověka nebo úzké specializované skupiny lidí, ve smyslu pozdějších středověkých stavebních hutí. Dokladem toho je právě standardní konstrukce a i stavební fáze hradby na všech doposud prozkoumaných úsecích.

Materiál použitý ke stavbě hradby byl získán z blízkého okolí hradby (zemina) a lokality (dřevo). Nejuvdálenější místo použité k získání stavební suroviny (kámen) pochází z oblasti vzdálené 17–25 km. Jedná se o okolí slovenského Holíče, kde se podle geologicko-petrografických analýz vyskytují sarmatská souvrství písčitých vápenců, které byly použity při výstavbě opevnění a sakrálních staveb v Mikulčicích, stejně jako na Pohansku. Podle informací přímých účastníků geologické prospekce v roce 2005 se v blízkosti Holíče na vrchu Hřebeň vyskytují lavicovité útvary, kde se vrstvy kamene o síle několika málo centimetrů střídají s vrstvami písku. Tyto vrstvy kamenů mají povrch, který vypadá, jako by kameny byly vystaveny povětrnostním vlivům. Z výše uvedených informací vyplývá, že kámen mohl být jak sbírán na svazích v okolí Holíče, tak těžen v lomech, které se podařilo v terénu asi identifikovat, ale bez výzkumu je tato hypotéza nepodložena. Objem lomů zjištěných prospekci přibližně odpovídá objemu kamene potřebného k výstavbě opevnění Mikulčic a Pohanska (Macháček et al. 2007).

Těžba kamene jedním nebo i druhým způsobem musela být prováděna organizovanými skupinami, které pracovaly pravděpodobně nejprve pro potřeby Mikulčic, jejichž fortifikační systém je podle posledních analýz starší, teprve později byly využity k těžbě a transportu materiálu pro Pohansko. Sklad kamenné suroviny se pravděpodobně podařilo lokalizovat v Mikulčicích v místech mezi Kosteliskem a Rubiskem. Teprve později byly transportovány na potřebné místo včetně Pohanska, kde byl kámen zřejmě skladován před hradbou v dostatečné vzdálenosti. Stopy v podobě drobných kamenů jsme zaregistrovali ve vzdálenosti 10–15 m od líce čelní kamenné zdi.

Odhadovaná doba transportu kamene na Pohansko z místa těžby nebo skladování závisí na druhu použitého dopravního prostředku. Domnívám se, že byla kombinována doprava vozy s dopravou po vodě monoxyla. Při použití 20 vozů a stejného počtu lodí by množství kamene potřebného k výstavbě hradby centrálního areálu Pohanska mohlo být dovezeno v průběhu dvou let. S transportem související lokalizace komunikací je samostatná problematika, jejíž řešení je možné, ale příliš náročné na náklady. Suchozemské trasy je možné identifikovat, pokud bychom dostatečně znali sídlištní strukturu zázemí Mikulčic a Pohanska. Vodní doprava závislá na tocích dostatečné hloubky a průtočnosti je lépe lokalizovatelná, leč v prostředí dynamicky se měnící údolní nivy Dyje a především větší a aktivnější Moravy by byla příliš náročná. Jisté vodítka poskytují změny vodního toku zaznamenané na mapách od konce 16. století. Dynamika říční sítě nevyklučuje posun soutoku Dyje a Moravy do prostoru na jih od Lanžhota, čímž se délka říční spojnice Mikulčice–Pohansko vyrovnává ideální suchozemské spojnici.

Samotná výstavba hradby při dostatečném přísunu materiálu na staveniště mohla postupovat velmi rychle, zvláště byla-li organizována toutéž skupinou nebo hlavním stavitelem. Pokud se výstavby účastnili zkušení pracovníci a linie hradby byla rozdělena na několik úseků, minimálně shodných s úseky destrukce, mohla být stavba realizována na všech částech současně. Tyto delší úseky mohly být rozděleny na kratší, jejichž hranicí mohou být tunelovité vstupy na vrchol hradby. Je nezbytné se pokusit zachytit tyto dřevěné konstrukce a sledovat strukturu hradby v nejbližším okolí, jak jsme zjistili při výzkumu R18 a R19. Struktura hradby, poměr kamene a zeminy v násypu, byla odlišná na pravé a levé straně tunelovitého vstupu.

Jistou možností identifikace tunelovitých vstupů, pokud shořely, umožňuje geomagnetická prospekce, jak jsme zjistili na severovýchodním úseku destrukce opevnění.

Objev palisádového žlabu na východním a jihovýchodním úseku opevnění a jeho absence na ostatních úsecích může být dokladem etapovité výstavby hradby. Ta by byla nejprve postavena na kritických úsecích, a tedy bez palisádového žlabu. Možná z důvodu nedostatku času, materiálu nebo obojího nebyla hradba postavena na východním a jihovýchodním úseku a místo ní byl vyhlouben palisádový žlab, do něhož byla zasažena jednoduchá palisáda z kůlů. Poté, co byl dopraven potřebný objem materiálu k výstavbě hradby, byla palisáda vytrhána, žlab zasypan a kůly použity do konstrukce hradby. Interval mezi výstavbou palisády, její likvidací a následnou výstavbou hradby nemusel být zvláště dlouhý a není vyloučeno, že se jednalo o měsíce. Stavba hradby tak mohla být realizována v průběhu dvou let.

Srovnáním konstrukce hradby Pohanska s okolními lokalitami na dolním povodí Dyje a Moravy jsem došel k názoru, že konstrukčně a pochopitelně materiálově je sledovaná hradba nejbližší hradbě akropole Mikulčic. Na základě stávajících poznatků o konstrukci a dataci hradby v Mikulčicích by mohla být hradba Pohanska postavena krátce po polovině 9. století a není vyloučeno, že se jedná o opevněné místo zmiňované v písemných pramenech ve spojitosti s vojenskými akcemi frankých vojsk na území moravského útvaru (Procházka 1986; 2009 – tam další literatura). Změnami ve strategii využití areálů Mikulčic ze sídlištních na sakrální a rozšiřováním osídlení do méně vhodných poloh na povodňových hlinách mohlo dojít k rozhodnutí o přesídlení části obyvatel a rozšíření nového centra lokalizovaného 15 km jihozápadně na Pohansku, kde již stál dvorec s kostelem a kolem něj zřejmě pomalu narůstalo nejbližší hospodářské zázemí. Podobnost mezi Mikulčicemi a Pohanskem v lokaci doprostřed údolní nivy, na strategické místo umožňující mosty přechod vodního toku, a kontrolující tak obchod a pohyb lidí na území, je velmi nápadná. I využití geomorfologicky obdobného terénu a zahrnutí níže položeného areálu do opevnění (Dolní valy – Mikulčice, Pod hrúdem – Pohansko) naznačuje jistou spojitost obou lokalit a tradici ve výběru místa. Dále byly použity stejné, jen lehce upravené metody výstavby opevnění a i konstrukce. Byl použit stejný kámen v čele hradby, zemina násypu jádra hradby byla těžena z břehů řek nebo minimálně získávána z míst doposud neosídlených, a proto postrádáme nálezy z hmoty hradby. V neposlední řadě je nápadná shodná keramická produkce obou lokalit vytvářející výraznou a dobře rozlišitelnou regionální skupinu keramického tvaru, typického zřejmě pro druhou polovinu 9. století.

Výstavba fortifikace Pohanska u Břeclavi pravděpodobně nebyla záležitostí jediného významu, ale byla průnikem několika okruhů vztahů ve společnosti (můžeme je ve shodě s J. Macháčkem nazývat subsystémy). Jisté významnou roli hrály vojenství a kult vojenské síly, stejně tak snaha dát najevo odhodlání bránit obsazené území a jeho obyvatele. Vedle toho stavba mohutného opevnění demonstrovala organizační potenciál vedoucí složky. Mohutné fortifikační dílo zajišťovalo obyvatelům ochranu před nepřáteli vně opevnění. Chránilo vstup do země od jihu, od Dunaje, do centrální oblasti.

Obrana Pohanska byla každopádně řešena i jinak než pasivně hradbou, a to pomocí aktivního soustředování vojenské

hotovosti do blízkosti hradiska. Doklady přítomnosti velké skupiny lidí, kteří se nevěnovali řemeslné činnosti a zřejmě ani zemědělské činnosti, pocházejí z Jižního předhradí. Mělo jít o příslušníky velké „státní“ družiny (*Vignatiová 1980, 1992a*). Na Jižním předhradí nacházíme i relativně početné předměty z okruhu výzbroje a jezdecké výstroje (třmeny, udidla či ostruhy). Nápadný je rozdíl mezi obydlími typickými pro Jižní předhradí a obydlími řemeslníků usazených uvnitř opevněného centrálního areálu.

Je jasné, že výzkumy destrukce opevnění v úzkém propojení na vnitřní osídlený areál musí pokračovat a stejně tak je nezbytné přistoupit k výzkumu území vně hradby na těch úsecích, jejichž lokalizace byla determinována předpokládanými vodními toky. Dále je nezbytné získat dostatečný počet vzorků vhodných pro dendrochronologii, což je možné prostřednictvím relativně levnějších revizních výzkumů. V každém případě je poznání konstrukce hradby, chronologie hradby a význam hradby ve spojení s celou lokalitou stále neuzavřenou kapitolou.